

Kriz, Siyaset ve Vakıf:

17. Yüzyılda Mülazim Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi Meselesi*

Ümit Katıranlı**

Öz

Bu çalışma, siyasi krizlerin yaşandığı 1622-1632 yılları arasında mülazim sipahilerin vakıf idarelerine tayinine yönelik tartışmalı uygulamaları incelemektedir. Mevcut literatürde genellikle Osmanlı siyasal tarihi anlatısının kenarında kalmış olan bu mesele, başta *ruus defterleri* olmak üzere arşiv belgeleri ve *kronikler* ışığında, siyasi krizin yarattığı ortamın vakıf idaresi üzerindeki dönüştürücü etkileri bağlamında ele alınmaktadır. Çalışma, 16. yüzyılda başlayan sürecin, kriz ortamında sadrazamların iltimasıyla vakıf gelirlerine -özellikle de selâtin, zürri ve hayrî vakıfların idarelerine- sistematik bir müdahale sürecine evrildiğini göstermektedir. Bulgular, mülazim sipahilerin vakıflara tayininin münferit hadiseler olmaktan ziyade süreklilik arz eden yaygın bir uygulamaya dönüştüğünü ve bu dönemde siyasi bir aktör olarak ortaya çıkan bu grubun vakıf düzenini tahrip ettiğini ortaya koymaktadır. Siyasi himaye ağlarının kanuni yetkilerini suistimal etmesiyle zirveye çıkan süreç, IV. Murad'ın 1632'de merkezi otoriteyi yeniden tesis etmesiyle kontrol altına alınmıştır.

Anahtar Kelime: Vakıf, sipahi, mülazim, tevliyet, IV. Murad, II. Osman

Crisis, Politics, and Waqfs:

The Takeover of Waqf Administration by Mülazim Sipahis in the 17th Century

Abstract

The study examines the controversial practice of appointing mülazim sipahis to waqf administrations during the period of political crises between 1622 and 1632. The issue has generally remained at the margins of Ottoman political history in the extant literature, and is addressed in the study within the broader context of the impact of the political crises on waqf administration drawing primarily on archival documents—particularly the *ruus registers*—and chronicles. The study demonstrates that the process, which began in the 16th century, evolved into a systematic intervention in waqf revenues during the political crises, particularly in the administration of selâtin, zürri, and hayrî waqfs, through the patronage of grand viziers. The findings indicate that the appointment of mülazim sipahis to waqfs developed from isolated incidents into a widespread and continuous practice, and that the group, which emerged as a significant political actor during this period, disruption of the waqf system. The process reached its peak with the abuse of legal authority by political patronage networks, and was brought under control with the restoration of central authority under Sultan Murad IV in 1632.

Keywords: Waqf, sipahi, mülazim, tevliyet, Murad IV, Osman II

* Araştırma Makalesi / Research Article: Vakıflar Dergisi, 65-Haziran 2026, 31-46. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.1708686>
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mayıs 2025 / May 2025

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Şubat 2026 / February 2026

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara- Türkiye; e-posta: umit.katiranci@hbv.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4363-8472

Giriş

Osmanlı dönemi vakıf sistemi üzerine yapılan çalışmalar, ağırlıklı olarak belirli bir kaynak gruplarına, bölgesel araştırmalara veya tekil vakıf ve vakıf yapılarının kısa ya da uzun dönemli işleyişine odaklanmıştır. Bunun yanı sıra, Osmanlı vakıfları İslam medeniyeti içerisinde genel değerlendirmelere konu edilmiştir. Buna karşın, 17. yüzyılın siyasi bağlamında, özellikle 1622-1632 yıllarındaki kısa süreli fakat yoğun bir siyasî kriz döneminin vakıf düzeni üzerindeki etkileri literatürde yeterince ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu makale, 1622’de kapıkulu mülazım sipahilerinin devlet gelirlerini ve özellikle evkaf idaresini fiilen ele geçirmelerinin başlangıcından, 1632’de IV.Murad’ın Sinan Paşa Köşkü’nde aldığı kararlarla sürecin sona ermesine kadar geçen dönemi incelemektedir. Bu çerçevede söz konusu dönem, yalnızca mülazım sipahilerin vakıf idaresini ele geçirdiği istisnai bir örnek olarak değil, aynı zamanda vakıf düzeninin siyasi krizlerden derin bir biçimde etkilendiğini gösteren somut bir kanıt olarak değerlendirilmektedir.

II. Osman’ın katli sonrası yaklaşık on yıllık süreç, kapıkullarının siyasi nüfuzunun doruğa ulaştığı ve devlet adamlarının bu güce dayanarak siyasi otorite tesis etmeye çalıştıkları bir kriz dönemini ifade etmektedir. Bu süreçte bu gruba verilen tavizler, süreklilik gösteren bir tür siyasi döngüye yol açmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaklaşık üç yüz kadar sipahi mülazım kaydedilerek devlet ve vakıf gelirlerinin tahsili dahil çeşitli hizmetlerde görevlendirilmesiyle başlayan uygulama, zamanla genişleyerek kontrol edilemez bir hal almıştır. Bu dönüşüm, mülazım sipahilerin devletin çeşitli hizmetleri üzerinde belirleyici bir nüfuz kurmasına yol açmıştır. Sipahiler, selâtin vakıflarının yanı sıra Haremeyn vakıfları ile hayrî ve zürri vakıfların idaresini de ellerine geçirmişlerdir. Dönemin müellifleri, vakıfların tahribinin sebebini vakıf şartlarına uyulmaması veya reayanın zulme uğraması çerçevesinde açıklamışlardır. Bu yönüyle, 1622-1632 dönemi, Osmanlı vakıf sistemi içerisinde kendine özgü dinamiklere sahip, müstakil değerlendirilmeye ihtiyaç duyan bir tarihsel kesit olarak öne çıkmaktadır.

Literatürde vakıflardaki bu on yıllık düzensiz süreç, çoğunlukla siyasi tarih anlatıları içerisinde sınırlı bir yer bulmaktadır.¹ Bu çalışmada, söz konusu meseleye ilişkin dönemin kroniklerinde yer alan, örtüşen veya çelişen anlatılar mukayeseli olarak incelenmiştir. Anılan dönem, başta *ruus defterleri* olmak üzere arşiv belgeleriyle desteklenerek analitik bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda çalışma, Osmanlı vakıf tarihi içinde kısa süreli olmakla birlikte siyasi açıdan belirgin sonuçlar doğuran, vakıf tarihi açısından karanlık noktalara sahip, literatürde başlı başına ele alınmamış ve çeşitli yönleriyle açıklığa kavuşturulmayı bekleyen bir konuyu ele almayı amaçlamaktadır.

Mülazemet Sistemi: Kökeni ve Evrimi

Arapça “lüzûm” kelimesinden türeyen mülâzemet; sözlükte “bir şey veya şahsa ayrılmaz surette bağlanma”, “bir işe sarılıp onunla meşgul olma” veya “bir memuriyete geçmek üzere bir daireye maaşsız devam ve hizmet etme” anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2007: 1399). Osmanlı terminolojisi içinde ise medreseden mezun olanların müderris ve kadı olmak için sıraya girmeleri, bu süreçte meslekî deneyim kazanmaları ve belirlenmiş kontenjanlar çerçevesinde göreve başlamalarını ifade etmektedir. Bununla birlikte, kavram idarî ve askerî sınıflar bağlamında bir tür mesleki intisap ve hazırlık sürecini tanımlamak amacıyla “staj” benzeri bir anlamda da kullanılmıştır (İpşirli, 2006:536). Bu çalışmada odaklanılan mülâzemet ise kapıkulu süvarilerine özgüdür.

Kapıkulu süvarilerinde mülâzemet uygulaması, Kanuni Sultan Süleyman devrinde başlamıştır. Seferler esnasında kapıkulu süvari ocaklarından (sipâh, silahdâr, ulûfeciyân-ı yemîn ve yesâr, gurebâ-yı yemîn ve

1 Osmanlı siyasi tarihinden bahseden kitaplarda bu bahse kısaca değinilmekte, kaynak olarak sadece kroniklere atıf yapılmaktadır. Literatürdeki Tugı, Katib Çelebi ve Naima kaynaklı en geniş ve derli toplu anlatı için bkz. İnalçık (2014: 180-214).

yesâr) seçilen 300 kişi Sultanın çadırını korumak ve herhangi bir vazifeye atanmaya hazır olmak üzere görevlendirilmiştir. Mülazimler, başlangıçta *mücevveze* adı verilen serpuş giyerek bir yıl boyunca Divân-ı Hümâyûn'da veya kubbe vezirlerinin dairelerinde hizmet görmüşlerdir. Sefer dönüşünde ise bunlara selâtin vakıflarının mütevelliliği, büyük mukataaların emniyeti, cizye ve vergi tahsildarlığı ile mültezimlik vazifeleri verildi. Önceleri sefer dönemleriyle sınırlı olan bu hizmetler 1591 yılından itibaren barış dönemlerinde de uygulanmış; bunlara tahsil ücreti olarak *gulâmiye* adıyla ödeme yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 158; Ünsal, 2023: 282-283).

Mülazimlerin askerî hiyerarşi içerisindeki konumunun doğru tayin edilebilmesi için ulufeli askerlerin genel mevcuduna bakmak önem arz eder. 16. yüzyılın ilk yarısında 4.000 ilâ 6.000 kişilik istikrarını koruyan süvari varlığı, Sultan Süleyman devrinin sonlarından itibaren belirgin bir artış eğilimine girmiştir. Nitekim, sayıları 1567'de 11.044'e, 17. yüzyılın başlarında ise 17.000 ilâ 20.000 bandına ulaşmıştır. Yüzyılın ortalarında ise mevcudu 13.000-15.000 seviyelerinde seyretmiştir. Kapıkulu süvarilerinin sayısındaki bu artış, mülazimlerinkiyle paralellik göstermektedir. Başlangıçta 300 olan mülazim sayısı, ordudaki genişlemeyle birlikte 700 ilâ 800 kişiye kadar yükselmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 158). Mustafa Nuri Paşa'nın mülazimlerin her sene bin-iki bin kişi yazıldığı iddiası tahrisel veriler ışığında abartılı görünmektedir (Mustafa Nuri Paşa, 2014: 244). 1041 (1631-1632) yılına ait bir defterde sipahi mülazimlerinin sayısının yeniden 300'le sınırlandırıldığı görülmektedir (BOA, D.SVM.d. 36087).

Tablo 1: *Ulufeli Askerlerin İtibari Gücü (Agoston, 2017:73)*

Tarih	Yeniçeri	Topçu	Kapıkulu Sipahisi	Toplam
1484	7.841	-	4.306	12.147
1512	8.164	1.078	3.896	13.138
1514	10.065	1.182	6.202	17.449
1520/Selim	7.780	1.217	5.667	14.664
1520/Süleyman	8.361	1.226	6.380	15.967
1521	8.349	1.608	6.192	16.149
1522-1523	7.010	1.715	6.022	14.747
1523	7.164	1.659	6.118	14.941
1523-1524	8.641	1.705	5.882	16.228
1524-1525	9.390	1.676	5.997	17.063
1527-1528	7.886	2.162	5.088	15.136
1530	8.407	2.383	4.906	15.696
1547	12.131	-	-	-
1567-1568	12.798	2.671	11.044	26.513
1569	11.535	-	-	-
1574	13.599	2.124	5.957	21.680
1582	16.905	3.736	8.346	28.987
1592	23.323	-	-	-
1597	35.000	6.527	17.000	58.527
1609	37.627	7.966	20.896	66.489
1652-1653	55.151	7.246	20.479	82.876

Kriz, Siyaset ve Vakıf:
17. Yüzyılda Mülazım Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi Meselesi

Osmanlı mali yapısında iltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte zamanla mülazemet sistemi de suistimallere uğramıştır. Mülazım sayısındaki kontrolsüz artış nedeniyle, cizye evrakı iltizamla sipahilere verilmeye başlamıştır. Mülazımlar, cizye evrakının peşin bedelle satışı sürecinde aracılık rolü üstlenmiştir. Söz konusu cizye evrakını üçüncü şahıslara satan mülazımlar, Hazine'ye ait olan kısmını teslim ederek *gulâmiye* almışlardır. Satın alanlar da verdikleri parayı kaydettirdikten sonra beratlarıyla gittikleri yerlerden vergi tahsili sırasında halktan ikinci bir gulâmiye talep etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 159-160). Reayanın mağduriyetine sebep olan bu suistimallere, mülazımların hizmetleri gereği taşraya gittiklerinde valilerin işlerine ve kadıların vazifelerine de karışmaları eklenmiştir (Mustafa Nuri Paşa, 2014: 244). Suistimallerin giderek yaygınlaşması, merkezî idarenin tedbir almasını kaçınılmaz kılmıştır.

1603'te Yavuz Ali Paşa'nın sadareti döneminde, bahsedilen tarzdaki vergi usulü kaldırılarak haraç defterlerinin satılması yasaklanmış; gulâmiye ücreti ise on akça olarak belirlenmiştir. Ancak İstanbul haricindeki Anadolu ve Rumeli sipahileri gulâmiyenin sadece İstanbul'da verildiğini öne sürerek bu karara itiraz etmişlerdir. Dönemin savaş koşulları nedeniyle taşradaki süvarilere gulâmiye ödenmeye devam edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 160). Mülazımlar, IV. Murad'ın saltanatının ikinci dönemine tesadüf eden 1632 yılına kadar bütün mukataaları, cizye tahsilini ve evkaf idaresini ellerinde tutmuşlardır. 1632'de alınan nihai kararlar sipahilere mülazemet dışında bir görev verilmemesine hükmedilmiştir. Buna karşı çıkanların katledilmesiyle söz konusu muhalefet bastırılmıştır (Uzunçarşılı, 1988:160-161).

Tarihî Arka Plan: Siyasi Kriz ve Kapıkullarının Yükselişi

Mülazemet sistemindeki bu yapısal dönüşüm, esasen 17. yüzyılın başlarındaki derin siyasi kriz ortamında vuku bulmuştur. Sultan II. Osman'ın kulları tarafından katledilmesi, Osmanlı Devleti'nde bir süredir devam eden siyasî istikrarsızlık ve krizin en sarsıcı sonucuydu. Bu dönemde valide sultanlar, saray ağaları, şeyhülislam ve ulema ile askerî sınıfa mensup üst düzey yetkililer devlet idaresinde belirleyici aktörler haline gelmiş; sultanın otoritesi fiilen daralmıştır (İnalçık, 2014: 179). Sultana karşı oluşan muhalefetin, reformist eğilimler taşıyan bir hükümdarı ve destekçilerini bertaraf etmekten çekinmemesi, dönemin güç dengelerinde yaşanan köklü bir kırılmaya işaret etmektedir. Sayıları giderek artan kul bürokrasisinin elde ettiği nüfuz, merkezî bürokrasiyle aralarındaki rekabeti keskinleştirmiş; bu denge kapıkulları lehine kaymıştır. Nitekim, Koçi Bey, meşhur *Risâle*'sinde yalnızca geleneksel denge unsurlarını tasvir etmekle kalmamış, bu dengenin zaman içerisinde nasıl değiştiğini de kaydetmiştir (Koçi Bey, 2011: 177):

“Selâtîn-i sâlife-i 'izâm altı bölük halkını Yeniçeri Ocağı'yla ve yeniçeri tâ'ifesini altı bölük halkıyla ve bu iki tâ'ife-yi zu'amâ ve erbâb-ı timâr kullarıyla zabt ederlerdi. Şimdi ehl-i timar bi'l-küllîye yoğ oldu. Ve kulluk kendülere münhasır olub her biri bir dev oldu.”

Celâli isyanları Koçi Bey'in bahsettiği bu istikrarsızlığı daha görünür kılmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın isyancıları ve taşradaki sekbanları tasfiye etmesi, taşra merkezli güç odaklarının zayıflamasına yol açarken; merkezde, özellikle kapıkulu süvarileri (altı bölük halkını) en etkin güç unsuru haline gelmiştir. Bu konjonktürde kapıkulları, 17. yüzyılın kendine özgü siyasi koşulları içerisinde çıkarlarını korumak amacıyla, çeşitli siyasi hiziplerin fiili destek unsurları haline dönüşmüşlerdir. Yüksek mansıplara talip olan aktörler, kapıkullarının nüfuzunu arkalarına alarak bir tür iş birliği geliştirmişlerdir. Bu kişiler, arzu ettikleri makamlara eriştiklerinde ise kapıkullarının taleplerini karşılamaktan çekinmemişlerdir. Sultan I. Mustafa'nın tahta çıkışı sonrasında Davud Paşa'nın, veziriazamlık makamını ve halkın nezdindeki itibarını koruyabilmek amacıyla devlet hizmetlerini kapıkullarına dağıtması bunun somut bir örneğidir (Peçevi İbrahim Efendi, II, 1982: 363; Kâtip Çelebi, II, 2016: 565). Nitekim Davud Paşa ile kapıkulları arasında kurulan bu ilişki, ironik bir biçimde kısa süre sonra paşanın azledilme gerekçelerinden biri haline gelmiştir.

Bu siyasi atmosfer içerisinde sultanların mutlak otoritelerini tesis etmeleri ekseriyetle mümkün olmamıştır. I. Ahmed'in tahta çıktığında kardeşi Mustafa'yı sağ bırakarak "kardeş katli" geleneğine son vermesi, Osmanlı saltanat veraset sisteminde köklü bir paradigma değişimine yol açmıştır. Bu değişimin neticesinde, aklî dengesi devlet idaresi için yetersiz olan I. Mustafa'nın tahta çıkarılması, valide sultanın devlet idaresinde baskın bir aktör olarak ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mustafa'nın kısa süren ilk saltanatı, ulema ve bürokrasinin ittifakıyla sonlandırılmış; halefi II. Osman ise selefinin aksine oldukça hırslı ve dinamik bir hükümdar portresi çizmiştir. Ordusunun başında Lehistan (Hotin) Seferi'ne çıkan II. Osman, sefer dönüşü yeniçerileri tasfiye ederek Anadolu halkından müteşekkil yeni bir ordu kuracağı yönündeki şayialar ve hacca gitme niyetinin duyulması üzerine kendi sonunu hazırlamıştır. Nitekim kısa süre sonra patlak veren yeniçeri isyanıyla tahttan indirilmiş ve katledilmiştir. I. Mustafa'nın ikinci kez tahta çıkarılıp ardından tekrar *hal' edilmesi* ve IV. Murad'ın çocuk yaşta cülusu, devletin zirvesindeki siyasi istikrarsızlığı sürekli hale getirmiştir. Sık sık değişen sultanlar, mutlak vekilleri olan sadrazamların da aynı hızla azledilmelerine neden olmuştur. II. Osman ve I. Mustafa'nın saltanatlarını kapsayan yaklaşık dört yıllık dönemde on sadrazamın değişmiş olması, merkezî otoritedeki kırılganlığın boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır.²

Kapıkullarının siyasi nüfuzunun artması, merkezî mali yapı üzerinde de ağır bir baskı oluşturmıştır. Özellikle 17. yüzyılın enflasyonist ortamında, kapıkulu mevcudundaki kontrolsüz artış hazinenin dengelerini sarsmıştır. Ulufeleri doğrudan merkezî hazineden karşılanan bu zümre, paranın değer kaybetmesiyle birlikte devletin ödeme kapasitesini zorlayan temel bir unsur haline gelmiştir. Bu durum gelir tahsisinde yapısal sorunları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, I. Ahmed'in vefatından IV. Murad'ın cülusuna kadar geçen kısa sürede sık padişah değişiklikleri, art arda ödenen cülus bahşişleri nedeniyle hazineyi ciddi tahribata uğratmıştır.³ Kapıkullarının siyasi hiziplerin asli unsurlarından biri haline gelmesi, onların ulufelerin dışındaki gelir kaynaklarına yönelmelerine kapı aralamıştır (Kunt, 2002: 27). Bu bağlamda yeniçeriler gerek başkentte gerekse taşrada ticari faaliyetlere eklenilerek iktisadi hayatta aktif rol almaya başlamışlardır (Kafadar, 2012: 29-37). Kapıkulu sipahileri ise nüfuzlarını kullanarak mukataaların iltizamını ve vakıfların mütevelliliğini, nazırlığını, katipliğini ya da cabiliğini ele geçirerek bürokratik ve mali mekanizmalara doğrudan müdahil olmuşlardır.

Tarihyazımı: Mülazim Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi

Mülazimlerin siyasi nüfuzlarını kullanarak vakıf idarelerini kontrol atlına almaları hususunda dönemin kronikleri ve çağdaş müellifler arasında birtakım ihtilaflar mevcuttur. Kaynaklarda bu yapısal bozulmanın sorumlusu olarak dönemin iki sadrazamı Davud Paşa ve Mere Hüseyin Paşa'nın isimleri ön plana çıkmaktadır. Hüseyin Tugi, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi ile Abdurrahman Hibri Efendi söz konusu bozulmadan Mere Hüseyin Paşa'yı sorumlu tutarken; Bostanzade Yahya Efendi, Kâtib Çelebi, Peçevî İbrahim Efendi ve Na'imâ Mustafa Efendi ise Davud Paşa'yı mesul tutmaktadır. Davud Paşa, II. Osman'ın hal'i ve katliyle neticelenen isyan sürecinde Valide Sultan'ın desteğiyle sadrazamlığa tayin edilmiş; yirmi beş gün süren bu kısa ve kanlı sadaretiinde Sultan Osman'ın katlinde doğrudan rol oynamıştır. Davud Paşa'dan sonra daha önce Mısır beylerbeyliğinden azledilmiş Mere Hüseyin Paşa sadaret makamına getirilmiş; ancak onun da sadareti kısa süreli olmuş (Aykut, 1994: 36-37) ve yerine Lefkeli Mustafa Paşa getirilmiştir. (Sarıcaoğlu, 1999: 8-9).

2 Bu dönemde sadrazamlık makamına getirilen isimler şunlardır: Öküz Mehmed Paşa, Çelebi (Güzelce) Ali Paşa, Ohrili Hüseyin Paşa (iki kez) ve Dilaver Paşa. I. Mustafa'nın ikinci saltanat evresinde ise sırasıyla; Davud Paşa, Mere Hüseyin Paşa (iki kez), Lefkeli Mustafa Paşa ve Gürcü Hadim Mehmed Paşa ve Kemankuş Kara Ali Paşa görev yapmıştır.

3 Sultan I. Ahmed'in vefatının (ö.1617) ardından siyasi kriz, I. Mustafa (1617-1618), II. Osman (1618-1622), I. Mustafa (1622-1623) (ikinci kez) ve IV. Murad'ın (1623-1640) tahta çıkışıyla kronik bir hal almıştır.

Kriz, Siyaset ve Vakıf:
17. Yüzyılda Mülazım Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi Meselesi

17. yüzyılın ilk *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ının müellifi Hasanbeyzâde Ahmed Paşa (ö.1637), Davud Paşa'yı kapıkullarına yaranmak adına devlet kademelerindeki tüm vazifeleri onlara vermekle eleştirmektedir.⁴ Bostanzâde Yahya da bu kanaati paylaşmakta ve Davud Paşa'nın vakıf tevliyetlerini usulsüzce dağıttığını kaydetmektedir (Akbulut, 2017: 79). Dönemin bir diğer tanığı Hüseyin Tugi (ö.1623), *Musîbetnâme*'sinde Davud Paşa'nın azli bahsine kısaca değinse de vazifelerin dağıtılması hususunda suskundur (Hüseyin Tugi, 2010:130). Davud Paşa'nın biyografisini kaleme alan Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (ö.1640), *Târîh-i Âl-i Osmân*'ında bu konuya dair herhangi bir atıfta bulunmamaktadır (Sağırlı, 2000: 48). Eserini telif ederken Hasanbeyzâde'den istifade eden (Hancz, 2007: 217) Peçuylu İbrahim Efendi (ö.1649), Davud Paşa'nın evkaf idarelerini dağıtması meselesini -Hasanbeyzâde'de yer almayan ayrıntılarla ve daha eleştirel bir yaklaşımla- zikretmektedir. Peçuylu İbrahim, Davud Paşa'nın kapıkullarına vakıfların mütevelliliği ile nâzırlığını da verdiğini belirtmekte; bu uygulamanın hem şeriata hem de vakıf şartlarına aykırı olduğunu vurgulamaktadır.⁵ Kâtip Çelebi (ö.1657) *Fezleke*'sinde, (Kâtib Çelebi, 2016: 565), ve Naîmâ Mustafa Efendi (ö.1716) ise *Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn*'inde Hasanbeyzâde'nin ve Peçuylu İbrahim'in ifadelerini aynen nakletmişlerdir (Naîmâ Mustafa Efendi, 2014:495).

Mere Hüseyin Paşa'ya atfedilen anlatılar, büyük ölçüde Hüseyin Tugi'nin kronolojisini esas almaktadır. Tugi'nin aktardığına göre, 13 Haziran 1622'de sadaret makamına getirilen Mere Hüseyin Paşa (Hüseyin Tugi, 2010:130), aynı gün yeniçerilere "koyun akçesi", sipahi ve silahdar zümrelerine de beşer yüz kuruşluk "koyun bahası" dağıtmıştır (Hüseyin Tugi, 2010: 131). 30 Haziran'da Sultan Ahmet Camisi'nde sadrazam başkanlığında; Şeyhülislam Yahya Efendi, kazaskerler ve İstanbul kadısının da bulunduğu toplantıda, evkâf zevâidinin Hazine'ye intikali kararlaştırılmıştır. Ancak toplantının mahiyetinden haberdar olmayan yeniçeri ve sipahilerin bu karara tepki göstermesi üzerine geri adım atılmıştır (Hüseyin Tugi, 2010: 131). Haziran ayı sonlarında sadrazam, Osmanlı Devleti'ndeki tüm vakıfların tevliyet ve nezaretlerini sipahi taifesine tahsis etmiştir. Tugi, bu hadiseye "vakıfları düzenler, ıslâh eder" manasına gelen "**yuhezzebü'l-evkâf**" (1031) ibaresiyle tarih düşürür.⁶ İlginç bir şekilde Kâtip Çelebi, Tugi'nin bu tarih düşürmesini metnine alırken -vakıfların uğradığı tahribata atıfla- "vakıfları tahrib eder" "**yuhribu'l-evkâf**" olarak değiştirmiştir (Kâtib Çelebi, 2016: 566). Naîmâ da Kâtip Çelebi'den aynen eserine aktarmıştır (Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 495).

Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi (ö.1644), *Târîh*'inde - Tugi'den farklı olarak- Mere Hüseyin Paşa'nın tüm selâtin evkafı ve vezirlerin vakıflarının tevliyetlerini meşrutları ile bölük halkına dağıttığını; ayrıca voyvodalıkları ve diğer bütün hizmetlerini de yine aynı zümreye verdiğini kaydetmektedir (Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi, 2003: 766). Mehmed b. Mehmed er-Rûmî ise sadrazamın biyografisine ayırdığı bölümde paşayı, evkaf yönetiminin ehil olmayan sipahi taifesine dağıtılması nedeniyle vakıfların tahribine sebebiyet vermekle suçlamaktadır (Sağırlı, 2000: 50). Abdurrahman Hibrî Efendi de *Defter-i Ahbar*'ında, bu sürecin paşanın müsaadesiyle başladığını, ancak Sultan IV. Murad devrinde ortadan kalktığını yazmaktadır (Aykun, 2004: 31).

Kroniklerden hareketle; mülazım sipahilerin evkaf tevliyetlerine tayinlerinin miladı, II. Osman'ın hal'i sonrası Sultan Mustafa'nın ikinci kez tahta çıktığı dönemdir. Esasen, Sultan Süleyman devrinden itibaren

4 "Davud Paşa, gerçi, vezâret-i uzmâ mesnedinde olub kula yaranmak hâzırı için, ne denlû, maktû'ü'l-vazîfe var ise tûvanâ vü zâ'ife mukarrer idüb, her ne murâd eyledilerse diriğ eylemedi." (Hasanbeyzade: 949-950)

5 "Karamızrak'ın kaleme aldığı padişah buyruğu uyarınca sadrazamlık da Davut Paşa'da kaldı. O da halkın gönlüne gireyim ve sadrazamlık mevkiinde kalayım diye herkese ne istedi ise verdi, ne tereddüt etti, ne de çok gördü. Devlet hizmetleri tükenince sıra vakıflara geldi, ne mütevellilik kaldı ne de nazırlık; hepsi kayırılan kimselere dağıtıldı gitti. Ne şeriata, ne de vakıf şartlarına uyuldu. Bu görev yerleri de bitince herkese, kendine uygun bir hizmet bul dendi. Böylece zalimlerin aklına gelen uydurma ve garip hizmetler buldular ve bu nedenle reaya ve fukaranın bağrını deldiler." (Peçevi İbrahim Efendi, C.II, 1982: 363).

6 "ve yine, mâh-ı Şa'bânun 'aşer-i âhırında Vezîr-i a'zâm Mere Hüseyin Paşa, Sipâh tâ'ifesin kolına alup, Devlet-i Osmâniyye'de cemî'-i evkâfun tevliyetler ve nezâretlerin zümre-i Sipâh'a bahş eylediler. Tevliyetler ve nezâretler zümre-i Sipâh eline düşdüğüne târih "yuhezzebü'l-evkâf" (1031) vâkı' olmuştur." (Hüseyin Tugi, 2010:139-141).

belirli bir kanunla selâtin vakıflarına mütevellî olarak tayin edilebilen mülazimler, 16. yüzyılın sonlarından itibaren artan siyasi nüfuzları sayesinde bu mütevellî tayinlerinin kapsamını genişletmişlerdir. Başlangıçta yalnızca selâtin vakıflarının mütevellîliği ile sınırlı olan bu imtiyaz, zamanla diğer vakıfların tevliyet, nezaret ve muhtelif hizmetlerini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Dönemin müellifleri, mülazim sipahilerin bu tasarruflarının hem şeriata hem de vakıf şartlarına aykırı olduğunu ve söz konusu görevlerin zorla ele geçirildiğini ortak bir görüş olarak beyan etmektedirler.

IV. Murad'ın 1623'te, henüz on iki yaşındayken tahta cülusu, annesi Kösem Mahpeyker Valide Sultan ile iktidarı paylaşmak zorunda kaldığı bir süreci başlatmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti hem siyasi krizlerle hem de derin sosyo-ekonomik buhranlarla mücadele etmekteydi (İnalcık, 2014:187-192). 1617-1623 yılları arasındaki altı yıllık kısa sürede üç padişahın değişmesi, ardı ardına ödenen cülus bahşişleri nedeniyle hazineyi tam manasıyla boşaltmıştı. 1624'te Bağdat'ın Safeviler tarafından işgali, içerde ise 1623-1628 arası süregelen Abaza Mehmed Paşa İsyanı ve 1625'te İstanbul'daki sipahi ayaklanması devletin en temel sorunlarıydı (Özcan, 2016:19-70). Ayrıca, zorbalık yapan isyankâr yeniçeri ve sipahiler de devletin gücünü derinden sarsıyordu. Bölük ağalarının kontrolünde, merkezî idareden bağımsız hareket eden bu gruplar, taleplerini merkezi hükümete kolayca kabul ettirebilecek siyasi gücü elde etmişlerdi. Abdülkadir Efendi, bu ağaların “fırsat zamanıdır” diyerek evkaf tevliyetlerine ve voyvodalıklara kendi yamaklarını tayin ettiklerini ve buraları ele geçirdiklerini yazmaktadır (Topçular Katibi Abdülkadir Efendi, 2003: 791-792). Naîmâ ise 1625 Eylül'ünde Başdefterdar Vezir Yahnikapan Abdülkerim Paşa'nın ulufe ve iltizam uygulamalarındaki sert tutumu nedeniyle sipahilerin ayaklandığını kaydetmektedir (Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 576) (İnalcık, 2014: 199; Özcan, 2016: 24).

1626 yazında devlete ait gelirlerin, padişah haslarının ve evkaf gelirlerinin sipahilerin tasarrufundan alınarak doğrudan Hazine'ye intikali kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, Serdar Hafız Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümde; sefer dönüşü sipahilerin eskiden olduğu gibi mülazim yazılmayacağı ve ellerindeki birer ikişer ruus ile elde ettikleri vazifelerin aslında mülazimlikle ilgisi olmayan hizmetler olduğu vurgulanmıştır. Bu hizmetlerin kimi mansıp ve emanet, kimi mukataa, vakıflarla ilgili tevliyet, nezaret, kitâbet ve cibayet işlerini kapsamaktaydı. Eskiden mukataalar birbirinin zararını karşılamak üzere güvenilir kefillerle üçer yıllık sürelerle emirlere verilmekteydi. Ancak mülazimlerin altı ayda bir mukataalara el koymaları, yıllık gelirlerin belirsizleşmesine, mukataa gelirlerinin ziyan olmasına ve neticede Hazine'nin zarar görmesine yol açmıştır. Benzer şekilde üç yıllığına ihale edilen evkaf mukataaları ve meşrutaları elden ele satılması, vakıf gelirlerinin azalmasına, cami ve mescidlerin kullanılamaz hale gelmesine neden olmuştur. Bu durumun saltanatın namusuna hâle getirdiği belirtilerek, bundan böyle mülâzim tayinlerinin kanun-ı kadimle sınırlandırılması ve fazladan mülazim kaydedilmemesi emredilmiştir. Ayrıca ilgili zabıtlara “belirtilen hizmetlerin mülâzime verilmesine kesinlikle rızâ ve izin yoktur. Bunu verenler veya alanlar çeşitli cezaya çarptırılacaktır.” şeklinde tebliğ ve uyarı yapılmıştır. ⁷

7 “Seferden ‘avdet esnâsında sipâh tâ’ifesi kadîmden olageldüğü üzere mülâzim yazılmayup, bu canibe gelenlerin ellerinde birer ikişer ru’ûs ile aldıkları hıdmetler kadîmden mülâzımına müte’allık olmayup, kimi mansıp ve emânet kimi mukâta’ât ve tevliyet ve evkafa müte’allık nezâret ve kitâbet ve cibâyet olmağla, mâl-ı mukâta’aları kadîmden üçer sene biri birinin zararını beslemek üzere mün’im kefil ile ümenâya der’uhde olunur iken, mülâzımına her altı ayda bir hıdmet almak üzere mukâta’âta vaz’-ı yed eylemekle, bir senenin dahi mahsulü mâ’lûm olmayup, mâl-ı mukâta’ât bi’l-küllîye telef ve hazîneye küllî noksân terettüb itmîşdir. Ve evkâf mukâta’aları dahî üçer sene tahvil ile virilir iken, ânları ve meşrutaları bir elden bir ele fûrûht itmekle, mâl-ı evkâf zâyî olup cevâmî’ ve mesâcid mu’attal olmak mertebesine varup nâmus-ı saltanata muhîll olmağla, ba’d-e’l-yevm mülâzim yazıldıkda kadîmden ne mikdâr nefer yazılarmış ise ol mikdâr yazup ziyâde yazmayasın. Ve zabıtları da’vet ve tenbîh eylesin ki “zıkr olunan hıdmet bundan sonra mülâzime virildiğine kat’an rızâ ve ruhsat yokdur. Tevcih idenlere ve alanlara envâ’-i ‘ikâb olunmak mukarrerdir.” deyu bu hükmü kendilere okuyasın. Ve sefere teveccüh esnâsında ne kadar bölük halkı ve yeniçeri ve sâ’ir kul tâ’ifesi var idi, ba’delhû ne mikdâr mürde olmuş ise ziyâde ve noksânını defter idüp rikâb-ı hümâyûnuna gönderesin. Bundan sonra aslâ bölük ve yeniçerilik ve sâ’ir dirlik tevcih itmeyüp muhkem zabt idesin.” (Kâtib Çelebi, 2016: 648-649; Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 604-605).

Kriz, Siyaset ve Vakıf:
17. Yüzyılda Mülazım Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi Meselesi

Söz konusu karar, mülazımların nüfuzunu kırmayı hedeflese de sefer zamanı olduğundan uygulanamamıştır. Nitekim, 1628 yılına gelindiğinde, bu hizmetlerin yeniden mülazımlara verilmeye devam ettiği görülmektedir (Kâtib Çelebi, 2016: 649; Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 605). Bununla birlikte, mülazımlara yönelik ıslahat fikri tamamıyla terkedilmemiş, aksine mülazımların bu hizmetler üzerindeki tahakkümü nü kırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Bu sürecin en dikkat çekici safhası, 13 Kasım 1628 tarihli divan toplantısıdır.⁸ Divanda mevâcib ödemeleri yapılmış ve mülazımlara muhtelif hizmetler dağıtılmıştır. Ancak selâtin evkâfına müdahale edilmemesine dair yazılan hatt-ı hümayûn Hüsrev Paşa tarafından halka okununca, herkes “emir padişahındır” diyerek karara razı olmuştur (Kâtib Çelebi, 2016: 679; Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 637; İnalçık, 2014: 200; Özcan, 2016: 45).

Bir taraftan ıslahat teşebbüslerine girilirken, diğer taraftan devlet adamlarının siyasi ikballerini teminat altına almak maksadıyla sipahilerle iş birliği yapmaya devam ettikleri görülmektedir. Davud Paşa ile başlayan süreç, Hüsrev Paşa’nın sadaretine değin varlığını korumuştur. Naima’nın aktardığına göre, Hüsrev Paşa’nın azli bağlamında dile getirilen iddialar arasında, sadrazam gerek selâtin evkafının gerekse diğer vakıfların tevliyetlerini usulsüzce sipahilere vermiş olması zikredilmektedir. Neticede vakıf gelirlerini keyfi bir biçimde sarf eden sipahilerin vakıfları ciddi bir tahribata uğrattıkları vurgulanmaktadır (Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 696).

IV. Murad, 1632’de iktidarı fiilen devralmasının ardından devlet düzenini yeniden tesis etmek gayesiyle kapsamlı bir ıslahata hareketine girişmiştir. Bu ıslahatın öncelikli adımlarından biri, sipahilerin tasarrufundaki gelir kaynaklarını merkezi otoriteye geri kazandırarak hazinenin üzerindeki ağır mali baskıyı hafifletmekti. Sultan, bu doğrultuda musahibi Koçi Bey’i görevlendirerek mevcut idari ve mali sorunların tespiti amacıyla risaleler hazırlatmıştır. Koçi Bey, risalesinin ilgili faslında, altı bölük halkının devlet gelirlerini toplamayı kendilerine mahsus bir imtiyaz addettiklerini çarpıcı bir dille aktarmaktadır. Müellif, bunların vergi defterlerini zorla aldıklarını, hatta Sultan Mehmed Han Camii’nin bahçesinde açık artırıma ya çıkarak birer, belki birer buçuk gurusu *gulâmiye* aldıklarını kaydetmektedir.⁹

IV. Murad, devletin içinde bulunduğu derin siyasi krizi nihayete erdirmek için mutlak otoriteyi tesis etmeye karar vermiştir. Sultan, öncelikle Bağdad’ı Safevilerden geri alamayan Hâfız Ahmed Paşa’yı askerlerinin gözü önünde katlettirmiş, akabinde yeniçerilerin desteğiyle idarede sözü geçen Hüsrev Paşa’yı ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte geriye Hüsrev Paşa’nın desteğiyle sadaret makamına yükselen Sadrazam Topal Recep Paşa kalmıştır. Recep Paşa, idamını geciktirmek amacıyla askerleri kışkırtarak (İnalçık, 2014: 208-209), sultanı bir ayak divanı toplamaya mecbur bırakmıştır. Ayak divanından istedikleri sonucu alamayan asilerin At Meydanı’nda toplanarak İstanbul’u yakıp yıkmaları üzerine Sultan Murad, durumun vehametini kavramıştır. Neticede, isyancılarla iş birliği yapan Recep Paşa’yı katlettiren sultan, sadrazamlığı Tabanıyassı Mehmed Paşa’ya vermiştir (İnalçık, 2014:210-211).

Böylece, Sultan Murad, siyasi krizin elebaşlarını ortadan kaldırarak odağını geride kalan sipahi zorbalasına yöneltmiştir. Bu soruna köklü bir çözüm getirmek amacıyla bir meşveret meclisi toplamaya karar vermiştir. 8 Haziran 1632 tarihli hatt-ı hümayunuyla sipahilere mülâzemet hizmetlerinin verilmeyeceğini bildirmiştir. Bu karara tepki gösteren sipahilerin Sultan Ahmed Camii’i Meydanı’nda toplanması üzerine Sultan, sahildeki Sinan Paşa (Yalı) Köşkü’nde ayak divanı çağrısı yapmıştır (Kâtib Çelebi, 2016: 727;

8 Divana Sadrazam Hüsrev Paşa, İkinci Vezir Recep Paşa, Üçüncü Vezir Hâfız Ahmed Paşa, Dördüncü Vezir Halil Paşa, Beşinci Vezir Mahmud Paşa, Altıncı Vezir Bayram Paşa, Yedinci Vezir Kenan Paşa, Sekizinci Vezir Hüseyin Paşa, Dokuzuncu Vezir Kapudan Hasan Paşa, Yusuf Paşa Tevkî’î, Defterdar Bekir Paşa, Yeniçeri Ağası Mostarî Mustafa Ağa katılmıştır.

9 “Altı bölük halkı birkaç senedir tahsîl-i mâl-ı pâdişâhîyi kendülere hîdmet edüb vükelâ-i saltanatdan cümle defterleri tagallüben alub alâ melâ’î’n-nâs Sultan Mehmed Han Câmî’-i şerîfi hariminde mezâd idüb birer, belki birer buçuk gurusu gulâmiyye ile Zeyd ve Amr’a satub alanlar dahi birer gurusu kâni’ olmayub Memâlik-i İslâmiyyeden yedişer sekizer yüz akçe cizye ve avârız cem’ olunmağa başladı. Ve her koyundan yedişer sekizer akçe alınub Anadolu vilâyetlerinde hod koyun başına yirmişer otuzar akçe alır oldular. Ya bu zulme re’âyâ nice tâkat getürsün?” (Koçi Bey, 2011: 171-172).

Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 717).¹⁰ Naîmâ ve Kâtib Çelebi'nin tasvirlerine göre Sultan, divanda önce yeniçerilerin, sonra da sipahilerin temsilcilerine hitap ederek mutlak itaatlerini istemiştir. Sultanın bu çağrısı olumlu karşılanmıştır. Sultan Murad konuşmasında, devlet hizmetleri ile vakıfların tevliyet, nezaret, kitabet ve cibayetlerinin mülazimlerin eline geçmesi nedeniyle hem vakıfların tahrip olduğundan hem de devletin ve halkın zarara uğradığından bahsetmiştir. Neticede, itaat eden kapıkullarından yazılı yeminler alınmıştır (Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 720). Bu taahhüt süreci, bir kısım tarihçilere göre Se-ned-i İttifak'ın başlangıcı olarak değerlendirilmektedir (İnalıc, 2014: 212).

Yalı Köşkü'nde gerçekleştirilen tarihi toplantının ardından alınan kararlar, bir hatt-ı hümayunla ilan edilmiştir. 20 Zilkade 1041 (8 Haziran 1632) tarihli hatt-ı hümayun, Kâtib Çelebi ve ondan naklen Naîmâ tarafından aynen kaydedilmiştir (Kâtib Çelebi, 2016: 721-723; Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 722-723).¹¹ Öte yandan, *Suver-i Hutût-ı Hümâyûn'da* kayıtlı bir diğer nüsha ise içerik olarak kısa ancak mana bakımından ana metinle aynıdır (Suver-i Hutût-ı Hümâyûn, 2014: 112-113).¹²

10 Veziriazam Mehmed Paşa, Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi, kadiaskerler Karaçelebizade Mehmed Efendi ile Hoca-zade Abdullah Efendi, Nakibüleşraf Seyyid Mehmed bin Şeyh Mahmud, Şeyh Kadızade Mehmed Efendi dahil olmak üzere ulema, ayan, mevali, kuzat ve askeri sınıftan yeniçeri ocak ağaları, zabıtları ve bölük ağaları Gürcü biraderi Cafer Ağa ile Ahmed Ağa bahçe kapısında toplandı.

11 Süret-i Hükm-i Humâyûn: Selâtîn-i mâziye zemânında sefer vâkî' oldukça, ordu-yı humâyûn hidmeti için sipâh tâ'ifesinden üç yüz mikdârı mülâzım yazılıp, vücûda gelen mülâzemetleri mukâbelesinde hidemât-ı Dîvâniyye'den her birinin hâline münâsib birer hidmet tevcih olunagelmış iken, birkaç seneden berü zikir olunan mikdârdan ziyâde yazılıp taraf-ı saltanatdan men' ü zecr olunmağla, on binden ziyâde mülâzım yazıldığından gayrı, sefer olmadığı senelerde mülâzım yazılmak kânûn değil iken, cem'iyet ve ittîfâkla 'atebe-i 'aliyyede dahi mülâzım defterine on binden ziyâde nefer kayd olunmağla, cümle hidemât-ı Dîvâniyyeden mâ'adâ havâss-ı humâyûn voyvodalıkları vefâ itmeyüp, selâtîn-i mâziye evkâfının ve hayrât-ı Müslimîn'in tevliyet ve kitâbet ve cibâyet ve nezâretleri bile alınıp evkâfı tahrib ve re'âyâyâ zulm ü ta'addîleri hadden efzûn olmağla re'âyâ vü berâyâ perâkende vü perîşân olmağın, mezbûrlar Dîvân-ı humâyûn tarafından men' olundıklarında memnû'lar olmayup zikir olunan hidmetleri taleb üze musırr olmağla, husûs-ı mezbûr için huzûr-ı pâdişâhîde 'akd-i meclis olunup, Sinan Paşa Kasrı meydânına cümle vüzerâ ve 'ulemâ ve sâ'ir erkân-ı Dîvâniyye ve a'yân-ı saltanat ve yeniçeri zabıtları ve Altı Bölük ağaları ve sipâh tâ'ifesinin ihtiyârları fermân-ı humâyûn ile hâzır olup serîr-i 'adâlet-masîre sa'âdetli pâdişâh cülûs buyurduklarında, "*Husûs-ı mezbûrda kânûn-ı kadîm nicedir?*" diyü tevcih-i su'âl buyurduklarında, hâzır bi'l-meclis olan sagır ü kebîr cevâb-ı bâ-savâba tasaddî idüp, "*Fi'l-hakîka kadîmü'l-eyyâmdan zikir olunduğu üze, sefer olundıkça üç yüz mülâzıma hidmet tevcih olunagelmisdir. Lâkin, birkaç seneden berü zikir olunandan ziyâde yazılıp men'î emrinde ihmâl ve müsâhele ile terakkî vü izdiyâd bulup, sefer olmadığı senelerde mülâzım yazılmağa ihtiyâc yoğiken birkaç seneden berü cem'iyet ve ittîfâk ile 'atebe-i 'aliyyede mülâzemet defterleri yazdırup beher sene cümle hidemâtı aldıklarından gayrı, evkâf-ı Müslimîn'e ve Hazîne-i 'Âmir'e 'ye râci' emvâle gadr idüp re'âyâyâ zulm ü cevri itmeleri ile 'âlem harâb olmuştur. Ba'de'l-yevm kavânîn-i mu'ayyene üze 'amel olunup, cem'iyet ve ittîfâkları ile hilâf-ı kânûn itdikleri vaz'-ı münker ref' olunup, zulm ü ta'addîlerinden evkâf-ı Müslimîn-i sıyânet ve re'âyâ vü berâyâ cevri ü sitemlerinden himâyet ve emvâl-ı Beytül-mâl gadr u hayflarından vikâyet olunmak levâzım-ı dîn ü devlet ve mühimmât-ı cihân-bânî ve saltanatdır*" diyü 'alâ vech-i'l-ittîfâk ihbâr itdiklerinden sonra, Altı Bölük ağaları ve sipâh tâ'ifesinin pîr ü ihtiyârları ba'de'l-yevm, "*Hilâf-ı rızâ-yı pâdişâhî hareket ve bî-ma'nâ ittîfâk u cem'iyet itmeyüp kânûn-ı kadîm üze mülâzım-ı sipâha virilen hidmetlerden gayrı talebinden ferâğ eyledik. Bizim dahi mâ-beynimizde bu vech üze vifâk ve ittîfâk olmuştur ki hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf bir ferdden bir vaz' sâdır olursa ve cem'iyet ve ittîfâkla hilâf-ı rızâ-yı pâdişâhî bir teklîf olursa ber-muktezâ-yı şer'-i şerîf haklarından gelinsün*" didiklerinden hâsseten Ocak ağaları ve yeniçeri neferleri böyle 'ahd ü misâk itdiler ki: "*her bâr ki sa'âdetli pâdişâhımız bir zâlimi ahza içimizden her kime fermân iderse, varup emri üze hakkından gelmezsek Ocağımıza Allâhu te'âlâ'nın ve peygamberlerinin ve cemî'-i melâ'ike ve Ümmet-i Muhammed'in la'neti olsun*" didiklerinden mâ'adâ eyman-ı galîz itdiklerinde vâkî'-ı hâl 'alâ mâ-cerâ taraf-ı saltanat-ı 'aliyyeden ketb olunmağa fermân-ı lâzımü'l-ittibâ' sâdır olmağın imtisâlen lehül-emri'l-'âlî ketb ü imlâ olundu. Hurrîre fi'l-yevmi'l-'işrine min zilka'deti's-şerîfe sene ihdâ ve erba'în ve elf. Şühûdü'l-hâl: Sadr-ı ekrem Mehmed Paşa, Müftî'l-enâm Hüseyin Efendi, fahrül-vüzerâ Bayram Paşa, Âsaf-ı bahâdır Hüseyin Paşa, fahrü'n-Nukabâ Şeyhî Efendi.

12 "Siz ki memalik-i mahrûsemin beğlerbeğleri ve sancak beğleri ve alay beğleri ve müteferrika ve çavuş ve sâ'ir zuamâ ve erbâb-ı timârı olan yarâr ve emekdâr ve ocak oğulları, nâmdâr kullarımsız. Selâm-ı hümâyûn-ı meserret-encâmımla sizi teşrif eyledükden sonra, ma'lûmunuz ola ki: Merhûm ve sa'îd karındaşım Sultân Osman vak'asından berü sipahi kullarımdan hilâf-ı mu'tâd ziyâde mülâzımlar yazılıp, kuvvet-i bazı ile ol gelmeyen voyvodalık ve tevliyyet ve mukâta'âtı alup, kimisini kendüleri zabt idüp, fukaraya zulm itmekle ve kimisini dahi beşer onar bin gurusâ alp-satup ticâret itmekle re'âyâ tâkat getürmeyüp, firâr ve terk-ı diyâr idüp, memleket harâb olduğundan hayri hazîneye dahî küllî zarar ve noksan gelüp ve bu vaz'dan devlet ü devlet ve ırz ü nâmus-ı saltanata ziyâde rahne ve halel vâkî' olmağla, bu âna değin bir yerde ve bir hidmet görölmek mümkün olmamıştır. İmdi şimden sonra mülâzım zümresine aslâ ve kat'â mukatâ'ât ve tevliyyet ve voyvodalık virüldüğüne bir vechile rızâ-yı hümâyûnum yokdur. Benim gâzî kullarım bu husûsda taraf-ı hümâyûnumdan vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekremime muhkem tenbîh ve te'kid eylemişimdir. Gerekir ki bu bâbda cümleiniz ittîfak ü ittîhâd ile müşârûn ileyh vezîr-i a'zamıma mu'în ü zâhir olup emrimi icrâ itmeğe cân ü başla çalışasız. Ve siz dahi taht-ı hükûmetinize tefviz olunan re'âyâ ü fukarâyı rıfk ü mülâtefet ve hakk ü adâlet üze tutup, hayır du'âmı alasız, ve's-selâm. (Suver-i Hutût-ı Hümâyûn, 2014:112-113)

Kriz, Siyaset ve Vakıf:
17. Yüzyılda Mülazim Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi Meselesi

Söz konusu Hatt-ı Hümâyûn'un muhtevası özetle şöyledir: Eskiden sefer zamanlarında üç yüz kadar sipahi mülazim yazılıp mülazemetleri karşılığında münasip bir devlet hizmeti tevcih edilirken; kanuna aykırı bir biçimde zamanla bu sayı on bini aşmıştır. Bunun temel sebebi, sefer olmadığına dahi mülazim yazılmalarıdır. Bu nedenle devletin tüm hizmetlerinin yanı sıra selâtin vakıfları başta olmak üzere vakıfların tevliyet, kitabet, cibayet ve nezaretleri mülazimlerin eline geçerek vakıflar zarar görmüştür. Ayrıca, mülazimlerin fazla vergi topladıklarından reaya dağılmış, zulümleri haddi aşmıştır. Divan-ı Hümayun tarafından yasaklanmasına rağmen mülazimler bu hizmetlerde ısrarcı olunca Sinan Paşa Köşkü'nde bir toplantı yapılarak "*kânun-ı kadîm nice dir?*" diye sorulmuş. Onlar da yukarıda bahsedildiği şekilde olduğunu ittifakla belirtmişlerdir. Bunun üzerine altı bölük ağaları ile sipahi taifesinin önde gelenleri taleplerinden vazgeçerek kanun-ı kadime uyacaklarını bildirmişlerdir (Kâtib Çelebi, 2016: 721-723; Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 722-723).

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Recep Paşa'nın katlinden sonra, 29 Mayıs 1633'te yapılan toplantıya dair dikkate değer bir sükuta bürünmektedir. Abdülkadir Efendi, Yalı Köşkü meydanında bir ayak divanı yapıldığından bahsetmekte ve toplantıya katılanların kimliklerine kadar detaylı bilgi vermektedir. Ancak müellif alınan kararları kaydetmemiş, yalnızca zorbaların haklarından gelindiğini belirtmekle yetinmiştir (Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003: 973).

Belgelerin Işığında Vakıfların İdaresinde Mülazim Sipahiler (1622-1632)

Mülazim sipahilerin vakıfların idaresine yönelik tayinlerini izleyebilmek adına Ruûs Kalemi tarafından tutulan ruûs defterleri, en önemli birincil kaynak niteliğindedir. Ruûs Kalemi hazine, evkaf ve gümrükten maaş alan devlet memurlarının tüm atama ve terfi işlemlerini kayda geçirmekle görevli bürodur (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 77). Bu doğrultuda çalışmada, vakıf atamalarındaki bahse konu meseleyi takip etmek amacıyla 1622-1632 yılları arasında düzenlenmiş BOA, A.RSK.d fonu içerisindeki 1498-1501 numaralı ruus defterleri sistematik bir biçimde taranmış ve tespit edilen verilen aşağıdaki tabloda tasnif edilmiştir.

Dönemin müellifleri tarafından sıklıkla dile getirilen "mülazim sipahilere tüm hizmetlerin verildiği" yönündeki iddiaları, arşiv vesikaları üzerinden teyit etmek mümkündür. 1623 tarihli Anadolu'daki Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'na ait bir belgede, durumu açık bir şekilde ortaya koyan "*hâlen cümle hıdmetler mülâzim sipâhîlere tevzî olunmağla*" bir ifadesiyle karşılaşılmaktadır (BOA, TSMA.d 2583). Benzer şekilde, 1624 yılına ait bir mukataa kaydında da "*Memâlik-i Mahrûse'de olan cümle mukâta'alar mülâzim sipâhîlere virilmekle*" ibaresi yer almaktadır (BOA, TSMA.d 2577;2580). Yine aynı yıla ait bir başka belgede ise "*işbu sene selâse ve selâsin ve elf târîhinde Âsitâne-i Sa'âdet'den cümle hıdmetler sipâhîlere ta'yîn buyurulmağın*" denilerek, bu uygulamanın H.1033 (Kasım 1623-Ekim 1624) tarihi itibarıyla başladığı belirtilmektedir. Söz konusu arşiv bulguları, kronik yazarlarının aktardığı bilgilerin tarihsel gerçeklikle örtüşüğünü kanıtlamaktadır.

Mülazim sipahilerin tayinlerinin en yoğun biçimde selâtin vakıflarında görüldüğü anlaşılmaktadır. Daha önce ayrıntılarıyla değinildiği üzere, dönem müelliflerinin hemen hepsi evkaf idaresine yönelik müdahalelerden bahsederken öncelikle selâtin vakıflarını zikretmektedir. Bunun temel nedeni, selâtin vakıflarının tevliyetinin doğrudan Sultan'ın kullarının idaresinde bulunmasıdır. Bu yapı, vakıfların idaresine yönelik müdahalelere zemin hazırlayan ve müdahaleleri meşrulaştıran başlıca gerekçe olmuştur. Nitekim arşiv belgelerinde selâtin vakıflarına mülazim sipahilerin tayin edildiğine dair çok sayıda kayda rastlanmaktadır.

Manisa'daki Hafsa Sultan Vakfı'nı ele alan bir çalışma, 1550'lerden itibaren sipahilerin vakıf tevliyetinde bulunduğunu belgelenmektedir (Demirtaş, 2023: 158-159). Ancak, 1628'de mülazimlerin vakfın

tevliyetine müdahalesi üzerine açılan bir dava, mülazim sipahilere tevliyet verilmesinin yasaklanması nedeniyle bu tayinlerin birer şikâyet konusu haline geldiğini göstermektedir. Söz konusu davadan sonra Hafsa Sultan Evkafı'na sipahilerden müteveli tayin edilmediği görülmektedir (Demirtaş, 2023: 143-144). Arşiv vesikaları üzerinde yapılan sistematik taramalar neticesinde, mülazim sipahilerin çeşitli selâtin vakıflarına müteveli atandığı tespit edilmiştir. Bu atamalar arasında Bursa'da Şehzade Mehmed Vakfı (BOA, A.RSK.d 1490:6), Bursa'da Yıldırım Han Vakfı (BOA, A.RSK.d nr. 1491:44), Hatuniye Vakfı (BOA, A.RSK.d 1493:9), İzmir'de Şehzade Sultan Mehmed Han Vakfı (BOA, A.RSK.d 1494:1), Kuyucak'ta Sultan Selim Han Vakfı (BOA, A.RSK.d 1494:1), Sultan Bayezid Han Vakfı (BOA, A.RSK.d 1498-B:2), Şam'da Sultan Süleyman Han Vakfı (BOA, A.RSK.d 1500-B:4) bulunmaktadır. Bu vakıflara müteveli tayin olunanlar, ulufelerini Hazine'ye bırakmak koşuluyla vakıfların mütevellisi olmuşlardır.

Öte yandan, selâtin vakıflarının haricinde Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarının idaresinde de mülazim sipahiler görülmektedir. Örneğin, Bursa'daki Haremeyn Evkafı tevliyeti Mülazimlerden Mehmed'e tevcih edilmiştir (BOA, A.RSK.d 1490:15). Edirne'deki Haremeyn Evkafı mütevelliliği de yine bir sipahi olan Ahmed deruhte etmekteydi (BOA, TSMA.d 1404). Benzer şekilde, Diyarbekir'deki Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'na mülazemeti mukabelesinde Ömer tayin olunmuştur (BOA, TSMA.d 3646). Şam'daki Haremeyn Evkafı mütevellisi ise 30 akça vazife ile Yusuf'a (BOA, A.RSK.d 1501:9); Ereğli'deki Haremeyn Evkafı mütevellisi ise seferden mülazemette olan Hasan Ali'ye verilmiştir (A.RSK.d 1501:11).

Sipahilerin vakıf tevliyetlerine müdahalesi hususundaki en dikkat çekici gelişme, devletin doğrudan denetimi dışındaki vakıflarda görülmektedir. Ruus kayıtları incelendiğinde; selâtin ve Haremeyn vakıflarının dışındaki vakıfların idarelerinde de Dergâh-ı Âlî sipahilerinin mülazimlerine rastlanılmaktadır. Bu tür atamalarda iki husus ön plana çıkmaktadır: Vakfın yüksek gelire sahip olması ve vâkıfın neslinin kesilmesi. İlk hususu somutlaştırmak adına Adana'daki Ramazanoğlu Pîrî Mehmed Paşa Vakfı dikkat çekici bir örnektir. Vakfın mütevellileri ümeradan Osman ve Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Mehmed, ebnâ-yı sipâhiyândan Mehmed isimli birisinin müteveli atanması üzerine şikâyetle bulunmuşlardır. Evlâd-ı vâkıf olduklarını beyan ederek *"hâliyen sipâhîlerin mülâzimlerine tevliyet tevzi" olundukda bunların dahî tevliyetleri sehven virildi*" gerekçesiyle, atamanın vakıf şartlarına aykırı olduğunu savunmuşlar ve şahsın görevden alınmasını talep etmişlerdir. Bu itiraz haklı bulunarak talepleri kabul edilmiştir. (BOA, A.RSK.d 1491:9). Benzer şekilde Larende'deki Karamanoğlu İbrahim Bey Vakfı (BOA, A.RSK.d 1493:2), İzmir'deki Süleyman Paşa Vakfı (BOA, A.RSK.d 1494:1), Balıkesir'deki Ağa Mustafa Paşa Vakfı (BOA, A.RSK.d nr. 1491:4) ve Mısır'daki Hafız Ahmed Paşa Vakfı'nın (BOA, A.RSK.d nr. 1491:30) tevliyetlerine de mülazimlerin tayin edildiği saptanmıştır.

Vâkıfın neslinin kesilmesi, ilgili vakfın tevliyet cihetini müdahaleye açık hale getiren kritik bir unsurdur. Boş kalan vakıf idareleri, bu süreç zarfında mülazim sipahiler için yeni bir gelir kapısına dönüşmüştür. Ancak, vakıf idaresinden anlamayan kişilerin bu makamlara tayini, vakıfların işleyişinin bozulmasına yol açmıştır. Nitekim, yukarıdaki bahislerde de etraflıca değinildiği gibi bu tayinler neticesinde evkafın harap olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Aydınoğlu İsa Bey'in Ayasuluğ kazasındaki vakfının tevliyeti sipahiyandan Mehmed'in tasarrufundadır. Söz konucu şahıs vakfın tevliyetini bir berâtla üzerine almıştır. (BOA, A.RSK.d 1491:42)

Mülazim sipahilerin vakıf idaresindeki etkinliği yalnızca mütevellilik makamı ile sınırlı kalmamış, vakıflardaki diğer hizmetleri de ele geçirmişlerdir. Bazı vakıflarda, bir kişinin birden fazla yetkiye ve makama getirildiği görülmektedir. Nitekim, Şehzade Sultan Mehmed Han Evkafı'nın tevliyet, mukataa ve cibayeti tek bir mülazime tevcih edilmesi tipik bir örnektir (BOA, A.RSK.d 1494:1). İstanbul'da Evkaf Muhasebeciliği (BOA, A.RSK.d 1498-B:2), Şam'da Mısıriyyun Evkafı'nın katipliği (BOA, A.RSK.d 1493:17) ve Livane'de Vezir Mehmed Paşa Evkafı cabiliği (BOA, A.RSK.d nr. 1491:28) gibi mali-idari görevlerin yanı sıra; Sultan II. Murad Evkafı'nın meşihati (BOA, A.RSK.d nr. 1491:40) ve Tophane'deki Çizmecî Tekkesi'nin tekkenişinliği (BOA, A.RSK.d 1490:25) gibi dini-idari makamlar da mülazim sipahilere verilmiştir.

Kriz, Siyaset ve Vakıf:
17. Yüzyılda Mülazım Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi Meselesi

Tablo 2: *Mülazım Sipahilerin Tayin edildiği Vakıflar ve Görevleri (1622-1632)¹³*

Kaynak	Görev	Vakıf
A.RSK.d 1494:1	Tevliyet	Evkâf-ı ()
A.RSK.d 1491:12	Tevliyet	Evkâf-ı () der-Ankara
A.RSK.d 1491:4	Tevliyet	Evkâf-ı Ağa Musa Paşa
A.RSK.d 1501:19	Tevliyet	Evkâf-ı Alaüddin Beğ der-Bursa
A.RSK.d 1491:43	Tevliyet	Evkâf-ı Ali Baba Zâviyesi der-Birgi
A.RSK.d 1501:15	Tevliyet	Evkâf-ı Asporça Hatun der-Bursa
A.RSK.d 1491:42	Tevliyet	Evkâf-ı Aydınoğlu İsa Beğ
A.RSK.d 1491:16	Tevliyet	Evkâf-ı Bezzâzistan der-Kayseriye
A.RSK.d 1491:41	Tevliyet	Evkâf-ı Câmi-i Kebîr der-Bursa
A.RSK.d 1490:25	Tekye-nişinlik	Evkâf-ı Çizmecî Tekyesi der-Tophâne
A.RSK.d 1491:12	Tevliyet	Evkâf-ı Darü'l-Kurrâ-i Sultân Selim Han
A.RSK.d 1493:7	Tevliyet	Evkâf-ı Dedüğü der-Edirne
A.RSK.d 1490:21	Zâviyedârlık	Evkâf-ı Durmuş Baba der-Yenihisar
A.RSK.d 1491:22	Tevliyet	Evkâf-ı Eşrefiye der-Şam
A.RSK.d 1493:12	Cibâyet	Evkâf-ı Gâzî Sinan Paşa der-İlbasan
A.RSK.d 1491:18	Tevliyet	Evkâf-ı Hacı Mehmed ve Cafer
A.RSK.d 1490:25	Tevliyet	Evkâf-ı Hafize Hatun der-Mudanya
A.RSK.d 1490:21	Tevliyet	Evkâf-ı Hafize Hatun der-Rodocuk
A.RSK.d 1501:27	Tevliyet	Evkâf-ı Halilu'r-Rahman
A.RSK.d 1490:18	Nezâret ve Meşîhat	Evkâf-ı Haremeyn i Şerifeyn der-Şam
A.RSK.d 1491:10	Tevliyet	Evkâf-ı Haremeyn-i Şerifeyn der-Bursa
A.RSK.d 1501:11	Tevliyet	Evkâf-ı Haremeyn-i Şerifeyn der-Ereğli
A.RSK.d 1490:32	Tevliyet	Evkâf-ı Hasan Ağa der-Kefe
A.RSK.d 1493:9	Tevliyet	Evkâf-ı Hatuniye der-Manisa
A.RSK.d 1490:27	Cibâyet	Evkâf-ı Hüsrev Bey der-Saray Bosna
A.RSK.d 1491:25	Tevliyet	Evkâf-ı İbrahim Beğ der-Kastamonu
A.RSK.d 1491:25	Meşîhat	Evkâf-ı İmâret-i Âmire-i Sultân Murad Han-ı Sânî der-Bursa
A.RSK.d 1500-B:4	Tevliyet	Evkâf-ı İmâret-i Sultân Süleyman Han der-Şam-i Şerif
A.RSK.d 1493:20	Tevliyet	Evkâf-ı İsa Beğ der-Bosna Saray
A.RSK.d 1493:7	Tevliyet	Evkâf-ı İshak Paşa der-Selanik
A.RSK.d 1490:31	Cibâyet	Evkâf-ı İskender Paşa
A.RSK.d 1491:32	Tevliyet	Evkâf-ı İsmail Beğ der-Kastamonu
A.RSK.d 1490:12	Tevliyet	Evkâf-ı İsmail Çelebi
A.RSK.d 1493:2	Tevliyet	Evkâf-ı Karamanoğlu İbrahim Beğ der-Larende
A.RSK.d 1490:18	Tevliyet	Evkâf-ı Kasım Padişah der-Mardin
A.RSK.d 1490:21	Tevliyet	Evkâf-ı Mahâzin
A.RSK.d 1501:13	Nezâret	Evkâf-ı Mehmed Paşa der-Bursa

13 Bu veri seti A.RSK.d 1490, 1491, 1493, 1494, 1498-B, 1499, 1500-B ve 1501 nolu defterlerden çıkarılmıştır.

A.RSK.d 1493:9	Tevliyet	Evkâf-ı Mehmed Paşa der-Diyarbakır
A.RSK.d 1490:26	Tevliyet	Evkâf-ı Mehmed Paşa-yı Atık
A.RSK.d 1491:30	Tevliyet	Evkâf-ı Merhûm Hâfız Ahmed Paşa der-Mısır
A.RSK.d 1500-B:3	Tevliyet	Evkâf-ı Mısıriyyûn der-Şam ve Haleb ve Trablusşam
A.RSK.d 1493:17	Kitâbet	Evkâf-ı Mısıriyyûn der-Şam-ı Şerif
A.RSK.d 1491:43	Tevliyet	Evkâf-ı Molla Arab der-Bire
A.RSK.d 1490:14	Meşîhat	Evkâf-ı Musa Baba
A.RSK.d 1501:13	Nezâret	Evkâf-ı Muslihuddin
A.RSK.d 1491:38	Tevliyet	Evkâf-ı Mustafa Ağa Kapu Ağası der-Hersek
A.RSK.d 1494:2	Tevliyet	Evkâf-ı Mustafa Paşa der-Bolu
A.RSK.d 1491:28	Tevliyet	Evkâf-ı Nakibü'l-eşrâf der-Mısır
A.RSK.d 1491:13	Tevliyet	Evkâf-ı Pertev Paşa der-İznikmid
A.RSK.d 1491:9	Tevliyet	Evkâf-ı Pirî Paşa der-Adana
A.RSK.d 1491:23	Tevliyet ve Kitâbet	Evkâf-ı Saruhanoğlu İshak Çelebi der-Manisa
A.RSK.d 1493:12	Cibâyet	Evkâf-ı Sinan Paşa der-İlbasan
A.RSK.d 1491:42	Tevliyet	Evkâf-ı Sinan Paşa der-Şam
A.RSK.d 1501:27	Tevliyet	Evkâf-ı Sofu Paşa der-Sofya
A.RSK.d 1498-B:2	Tevliyet	Evkâf-ı Sultân Bayezid Han
A.RSK.d 1490:24	Kitâbet	Evkâf-ı Sultân Mehmed Han
A.RSK.d 1491:12	Tevliyet	Evkâf-ı Sultân Mehmed Han der-()
A.RSK.d 1501:16	Tevliyet	Evkâf-ı Sultân Mehmed Han der-Merzifon
A.RSK.d 1491:40	Meşîhat	Evkâf-ı Sultân Murad-ı Sani der-Brusa
A.RSK.d 1491:13	Tevliyet	Evkâf-ı Sultân Selim Han der-Karapınar
A.RSK.d 1494:1	Tevliyet	Evkâf-ı Sultân Selim Han der-nefs-i Kuyucak
A.RSK.d 1501:9	Kitâbet	Evkâf-ı Sultân Selim Han der-Şam
A.RSK.d 1490:16	Tevliyet	Evkâf-ı Sultân Süleyman Han
A.RSK.d 1494:1	Tevliyet	Evkâf-ı Süleyman Paşa der-İzmir
A.RSK.d 1501:7	Tevliyet	Evkâf-ı Süleyman Paşa der-kasaba-i Göynük
A.RSK.d 1494:1	Tevliyet ve Cibâyet	Evkâf-ı Şehzade Mehmed der-Bursa
A.RSK.d 1490:06	Tevliyet	Evkâf-ı Şehzade Sultân Mehmed Han
A.RSK.d 1491:44	Nezâret	Evkâf-ı Şeyh Mahmud der-Hama
A.RSK.d 1491:40	Cibâyet	Evkâf-ı Vâlide Sultan der-Yanbolu
A.RSK.d 1491:28	Cibâyet	Evkâf-ı Vezir Mehmed Paşa
A.RSK.d 1491:28	Cibâyet	Evkâf-ı Vezir Mehmed Paşa der-Livane
A.RSK.d 1490:25	Tevliyet	Evkâf-ı Veziriazam İbrahim Paşa der-Edirne
A.RSK.d 1491:11	Cibâyet	Evkâf-ı Veziriazam Mehmed Paşa der-Bergos
A.RSK.d 1499:2	Cibâyet	Evkâf-ı Yıldırım Han der-Alaşehir
A.RSK.d 1491:44	Tevliyet	Evkâf-ı Yıldırım Han der-Bursa
A.RSK.d 1493:7	Tevliyet	Evkâf-ı Zâviye-i Çerkesiyye
A.RSK.d 1493:7	Tevliyet	Evkâf-ı Zâviye-i Farisiyye ve Arabiye

Sonuç

II. Osman'ın katliyle derinleşen siyasi istikrarsızlık ortamı, Osmanlı vakıf düzenini de olumsuz yönde etkileyen bir sürece zemin hazırlamıştır. Kapıkullarının merkezi otorite üzerindeki siyasi nüfuzu, bu askeri sınıfın geniş çaplı önlenemez suistimallere kapı aralamasına yol açmıştır. Bu yozlaşmanın en somut göstergesi, mülazım sipahilerin vakıf idaresini ve gelirlerini ele geçirmeleriyle yaşanmıştır. Yaklaşık on yıllık bir süreyi kapsayan bu dönem hem vakıflarda hem de vakıf reayası üzerinde tahribatla sonuçlanmıştır.

17. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı, büyük ölçüde Hasanbeyzâde ve Tugî'nin öncülük ettiği bir anlatı geleneğini benimseyerek hadiseleri tasvir etmiştir. Bu noktada Abdülkadir Efendi'nin sunduğu tanıklık, şahsi duyumları ve farklı perspektifiyle dönemin çağdaş tanıklıkları arasında müstakil bir yere sahiptir. Dönemin müellifleri, vakıf tahribatının miladı hususunda iki ayrı görüş sergilemiş, sorumluluğu bazısı Davud Paşa'ya bazısı ise Mere Hüseyin Paşa'ya yüklemiştir. Tarihsel süreç tetkik edildiğinde, Davud Paşa döneminde başlayan bu usulsüzlüklerin Mere Hüseyin Paşa'nın sadaretinde zirveye ulaştığı ve bu durumun müellif anlatılarındaki nüans farklılıklarına yol açtığı anlaşılmaktadır.

Ruus defterlerinin sunduğu veriler, Osmanlı kroniklerinde iddiaların arşiv belgeleriyle büyük oranda teyit edilebildiğini göstermektedir. Arşiv bulguları, mülazım sipahilerin selâtin, zürri ya da hayri vakıfların idaresinde yer alarak vakıf düzeninde yapısal tahribata yol açtıklarını doğrular niteliktedir. Ancak bu tahribatın iktisadi boyutlarının somut bir biçimde görülebilmesi için vakıf veya bölge ölçeğinde ampirik araştırmalara ihtiyaç vardır. Öte yandan, 1632'de alınan radikal kararlar vakıflar üzerindeki siyasi kriz kaynaklı baskıları büyük ölçüde hafifletmiştir.

Bu çalışma, 17. yüzyılın siyasal kriz ortamında Osmanlı vakıf sistemine yönelen siyasi müdahalenin mahiyetini ve kapsamını ortaya koymayı amaçlamıştır. Osmanlı tarihinde, kriz dönemlerinde vakıf düzenine siyasi aktörler aracılığıyla bu denli doğrudan müdahalede bulunulması, istisnai bir mahiyettedir. Kökeni Sultan Süleyman devrinde Selâtin vakıflarıyla sınırlandırılan mülazemet düzeni, zamanla hayri vakıflara da sirayet ederek kapsamı genişlemiştir. Bu gelişmeler nedeniyle ortaya çıkan aksaklıklar ve suistimler, taşradan merkeze gelen şikayetlere de yansımıştır. IV. Murad'ın 1632'de siyasi iktidarını tahkimiyle, vakıf düzenine yapılan müdahale büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte, vakıflarda meydana gelen tahribatın boyutları, tarihçiler için halen keşfedilmeyi bekleyen müstakil bir inceleme alanı olarak önemini korumaktadır.

Kaynaklar

1- Arşiv Kaynakları

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.RSK.d nr. 1490, 1491, 1493, 1494, 1498-B, 1500-B, 1501.

D.SVM.d 36087

TSMA.d 1404, 2577, 2580, 2583, 3646.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdülkâdir Efendi (2003). *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*. Haz. Ziya Yılmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Agoston, Gabor (2017). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. Çev. Kahraman Şakul. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Akbulut, Ümmühan (2017). *Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin II.Osman Vak'ası ile İlgili Eseri: Fi Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman: İnceleme ve Metin*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Aykun, Muhittin (2004). *Abdurrahman Hibri Efendi, Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Demirtaş, Hasan (2023). *Manisa Hafsa Sultan Vakfı: Akar, Hayrat, İstihdam*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Hancz, Erica (2007). "Peçuyul İbrâhim". *İslam Ansiklopedisi*. C.34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 216-218.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks*. Haz. Şevki Nezihi Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Hüseyin Tugi (2010). *Musîbetnâme*. Haz. Şevki Nezihi Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

İpşirli, Mehmed (2006). "Mülâzemet". *İslam Ansiklopedisi*. C.31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 536-537.

İnalcık, Halil (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Kafadar, Cemal (2014). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis Yay.

Kâtib Çelebi (2016). *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*. Haz. Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Yay.

Koçi Bey (2011). *Koçi Bey Risalesi*. Haz. Yılmaz Kurt. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. Ankara: Akçağ Yay.

Kunt, İ. Metin (2002). "Siyasal Tarih". *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*. Der. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yay.

Mustafa Nuri Paşa (2014). *Netâyicü'l-Vukûât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*. Haz. Yılmaz Kurt. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yay.

Na'imâ Mustafa Efendi (2014). *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*. Haz. Mehmet İpşirli. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Kriz, Siyaset ve Vakıf:
17. Yüzyılda Mülazım Sipahilerin Vakıf İdaresini Ele Geçirmesi Meselesi

Özcan, Abdülkadir (2016). *IV. Murad Şarkın Sultanı*. İstanbul: Kronik Yay.

Peçevi İbrahim Efendi (1982). *Peçevi Tarihi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Sağırılı, Abdurrahman (2000). *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarîh ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Sarıcaoğlu, Fikret (1999). "Hüseyin Paşa, Mere". *İslam Ansiklopedisi*. C.19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 8-9.

Suver-i Hutût-ı Hümayûn: Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları. (2014). Haz. Önder Bayır. İstanbul: Çamlıca Yay.

Şemseddin Sami. (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi. (2003). *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi: Metin ve Tahlil*. Haz. Ziya Yılmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Ünsal, Coşkun. (2023). *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.